

Moral, misjon og metode: Replikk til Arne Tolo

KJETIL FRETHEIM

Selv om overskriften kan gi assosiasjoner i den retning, skal det følgende ikke handle om de moralske aspektene ved å drive misjonsarbeid, ei heller ulike metoder i dette arbeidet. Undertittelen er viktig. I det følgende vil jeg ta opp tråden fra Arne Tolos ”kommentarer til en doktoravhandling og en disputas” (Tolo 2008, heretter AT) og reflektere videre over noen av de momentene han løfter fram der. Tolos innspill gjelder min avhandling om moralsk diskurs i norsk bistandsarbeid (*Rights and Riches. Exploring the Moral Discourse of Norwegian Development Aid*, Fretheim 2008a, heretter KjF). Han etterlyser ikke minst misjonsperspektivet i denne sammenhengen og tar opp noen sentrale *metodespørsmål*.

Forskningsspørsmålet som danner utgangspunktet for avhandlingen, er bestemt slik: “What characterizes the moral discourse of Norwegian development aid as it is articulated in key development agencies’ policy documents and in interviews with development workers?” (KjF:23). Begrepet ‘moralsk diskurs’ er med andre ord helt sentralt i avhandlingen og forstås som “a particular way of talking about and understanding a given social practice with respect to how this practice, or aspects of this practice, is regarded as morally right or something that ought to be done” (KjF:26f). Som allerede antydnet i forskningsspørsmålet, baserer analysen seg på to typer materiale: dokumenter og intervjuer. Dokumentene er hentet fra Utenriksdepartementet, Kirkens Nød-

hjelp, Norsk Folkehjelp og Redd Barna, og de 23 som er intervjuet, arbeider eller arbeidet alle for en av disse organisasjonene.

Når analysen baserer seg på ulike typer materiale, blir det naturligvis nødvendig å reflektere over forholdet mellom disse. Som Tolo gjør det klart, legger jeg i avhandlingen vekten på analysen av intervjumaterialet, ikke på dokumentanalysen. Følgelig bruker jeg da også mye plass på å reflektere over de metodiske implikasjonene og utfordringene ved å intervju mennesker med tanke på å identifisere moralsk diskurs. Dette skjer i det som ofte kalles metodekapittelet, i avhandlingen under overskriften "Studying moral discourse" (KjF:43ff). Tolos kommentar i denne sammenhengen er at det her "kan i første omgang se ut som om det primært dreier seg om å klargjøre forskningsmetode" (AT:160). Fra min side sett, er det nettopp forskningsmetode dette dreier seg om, både det å gjennomføre kvalitative forskningsintervjuer og det å anvende et diskursanalytisk grep i arbeidet med dette materialet. Tolos videre kommentarer er imidlertid: "Denne delen viser likevel at det ikke er balanse mellom dokumenter og intervjuer" (AT:160), og at "informantens synspunkter her kommer for sterkt til orde på bekostning av organisasjonenes dokumenter" (AT:165). Som Tolo også påpeker, er dette imidlertid ikke hensikten. Balanse mellom dokumentene på den måten at de behandles i like stor utstrekning eller like dyptpløyende er ikke min ambisjon, og heller ikke en balanse der dokumenter og intervjuer vurderes normativt opp mot hverandre.

På den annen side er jeg enig med Tolo i at det kunne vært "interessant å se litt nærmere på forholdet mellom dokumentene og informantene" (AT:161), også ut over det som allerede foreligger i avhandlingen. Dette ville likevel ikke gi svar på det Tolo beskriver som "et langt mer alvorlig spørsmål" og som ble reist av førsteopponent ved disputasen Asuncion St. Clair: "writing up normative statements on documents is a relatively easy thing to do, whereas living up to those statements is much more complicated" (sitert i AT:160). Verken en lesning av dokumenter eller såkalte dybdeintervjuer vil kunne gi avklarende svar på hvordan organisasjoner eller individer "live up to" egne utsagn. Deres språklige uttrykk gir tilgang til deres fortolkning av erfaringer og refleksjon over praksis, men kun i en slik indirekte forstand sier de noe om praksis. Spørsmålet om praksis er naturligvis både

interessant og viktig, men faller utenom dette forskningsprosjektets ambisjoner og mål.

Som nevnt er diskursbegrepet helt sentralt i avhandlingen og noe plass brukes på å avklare den spesifikke bruken som legges til grunn i dette arbeidet (KjF:24-28, 54-58). Tolo mener at "forfatteren mer inngående burde tatt for seg diskursbegrepet og hvordan diskursanalyse er blitt brukt i kulturfagene", og det er ingen tvil om at mye og mer kunne vært skrevet om dette. Tolo kommenterer videre bruken av diskursbegrepet innen "litteratur og kulturteori" på denne måten: "Ofte ender en opp med den minst tjenlige definisjonen" (AT:162). Dermed antyder han at bruken av begrepet må vurderes i forhold til den hensikt det er ment å tjene. En avklaring av diskursbegrepet må skje i forhold til den bruk og funksjon det skal spille i et gitt forskningsprosjekt. Dette er det lett å være enig i. Det synes på den bakgrunn også klart at det ikke primært er avgjørende å redegjøre for ulike måter diskursbegrepet blir brukt på, eller ulike varianter av det som kalles diskursanalyse. Det primære må være å klargjøre begrepsbruken i en gitt kontekst. Påstanden om at den minst tjenlige definisjonen ofte benyttes, synes i så måte nokså ubeskyttet. Det forblir usagt om Tolo mener diskursbegrepet ofte brukes på en lite tjenlig måte i forhold til de forskningsmål ulike forskere har satt seg, om det snarere er forskningsmålene selv Tolo mener burde vært annerledes, og hvilke studier det er han har i tankene.

I sin kommentar til mitt utvalg av bistandsorganisasjoner og intervjuobjekter skriver Tolo at det i "et arbeid som dette er [...] viktig å velge de rette aktørene til å delta i diskursen" (AT:164) og at "diskursen er alt for lite representativ når det gjelder utvalg av informanter" (AT:165). Med henvisning til disputasen spør Tolo: "hvor er de som mottar bistand? Hvor er de fattiges stemme i diskursen?" (AT:165). Det er i denne sammenhengen også etterlysningen etter misjonsorganisasjonene og misjonsperspektivet kommer. Tolo antar at "hadde dokumenter fra disse organisasjonene og representanter for deres bistandsarbeidere blitt inkludert i diskursen, ville kanskje diskursens dominerende tanke blitt annerledes" (AT:165), og anfører den sentrale og antatt gode rolle misjonærer spiller i bistandsarbeidet. Det overordnede perspektivet hos Tolo synes imidlertid å være at han mener jeg har "gjort et for snevert utvalg av informanter og [...] har en for avgrenset kontekst" (AT:166).

I boka *Mening, materialitet og makt: En innføring i diskursanalyse* tar Iver B. Neumann opp spørsmålet om avgrensning. Han skriver: ”hvor grensene for diskursen skal trekkes – hvilken skala man velger å anlegge når man avgrenser – er et valg som må treffes for hver enkelt diskursanalyse, som alltid vil by på avgrensingsproblemer, og som alltid vil måtte forsvares” (Neumann 2001:56). Tolo gjengir langt på vei mitt forsøk på å forsvare den avgrensningen jeg gjør i avhandlingen, men er tydeligvis ikke fornøyd med denne. Når det gjelder ”de fattiges stemme”, er det ingen tvil om at dette er et viktig og nyttig perspektiv ikke bare i utviklingsforskningen, men også i et empirisk etikkforskningsprosjekt. Tilsvarende er det ingen grunn til å trekke i tvil misjonsorganisasjonenes bistandsengasjement. Sagt på en annen måte, bistandsdiskursen og den moralske diskursen knyttet til norsk bistandsarbeid brer seg langt utover de organisasjonene og enkeltmenneskene jeg har tatt for meg i denne studien. Men disse stopper seg heller ikke hos de gruppene Tolo nevner. En lang rekke norske organisasjoner er involvert i bistandsarbeid, både innenfor avholdsbevegelsen, idrettsbevegelsen m.fl. I tillegg støtter store og små bedrifter opp om dette arbeidet, og noen vil mene at norske militære styrker gjennom sin humanitære innsats også må forstås som del av norsk bistandsarbeid. Også i slike sammenhenger kan man finne bistanden diskutert og tilhørende meningsdannelse, diskursive grep og diskursiv maktbruk. Bistandsdiskursen inngår i misjonsdiskursen, næringslivsdiskursen, den militære diskursen osv. På noen måter skiller disse seg fra hverandre, på andre måter kan de likevel anees som distinkte. Utfordringene knyttet til å avgrense diskurser og forskningsfeltet, er med andre ord ikke bare interessante, men utgjør en helt avgjørende del av arbeidet med forskningsdesignet. Samtidig forblir dette noe som alltid kan gjøres på alternative måter, og som det følgelig er viktig å diskutere også i etterkant og med tanke på nye forskningsprosjekter.

I *Rights and Riches* har jeg valgt å avgrense perspektivet til organisasjoner som i snever forstand kan sies å være bistandsorganisasjoner, og jeg skjelner i så måte mellom bistand og misjon. Selv om misjonsorganisasjoner driver bistand, mener jeg det er grunn til å trekke et skille mellom disse og de mer spesifikke bistandsorganisasjoner. Et viktig moment i så måte er at de orga-

nisasjonene jeg har studert, anser seg selv som bistandsorganisasjoner og ikke som misjonsorganisasjoner, og de figurerer alle høyt opp på listen over mottakere av statlig støtte til bistandsarbeidet (med unntak av Utenriksdepartementet som selv er del av det statsapparatet som gir denne støtten). Dette utelukker ikke at det kan gjøres en tilsvarende analyse som spør etter den moralske diskursen i norsk *misjonsarbeid*, til forskjell fra den diskursen som dominerer i bistandsfeltet i mer snever forstand. Selvfølgelig vil det være interessant. Det vil ikke overraske meg om det er forskjeller her, sammenlignet med de funn jeg har gjort i mitt arbeid. Men det vil heller ikke overraske meg om for eksempel det er fellesstrekk, for eksempel i form av en menneskerettighetsdiskurs som brer seg inn også til disse organisasjonenes programerklæringer og ansattes selvrefleksjon. Men dette gjenstår å se.

Når det gjelder "de fattiges stemme", er dette også et studium verdt. Kanskje vil man se noen gjennomgående diskurser her også – eller kanskje vil man måtte konkludere med at "de fattiges stemme" er en konstruksjon som underkommuniserer det store mangfoldet av fattige stemmer. Må ethvert arbeid som tar for seg bistands- og utviklingsproblematikk, også gi slike stemmer en privilegert posisjon i materialet eller analysen? Jeg mener ikke det. Selv om det er mange bånd mellom dem og viktige likhetstrekk, er det likevel forskjell på giver og mottaker i en verden full av forskjeller. Det er også viktig å forstå hvordan giversiden fortolker og gir mening til slike forskjeller og relasjoner. Følgelig mener jeg dette er et legitimt forskningsområde i seg selv.

Tolo anfører at de jeg har intervjuet "er alle antakelig representanter for sekulariserte postmoderne nordmenn" (AT:166f). Det har ikke jeg grunnlag for å si. Kanskje gjenspeiler denne kommentaren Tolos tanke om at "[n]år en presenterer en doktoravhandling ved en teologisk institusjon som MF, ville man forvente at den var mer farget av teologi" (AT:166). Etterlysningen etter misjonsperspektivet synes å svare godt til en slik forventning. Som Tolo korrekt gjengir, er min egen beskrivelse av avhandlingen at den er et tverrfaglig arbeid og et bidrag innenfor bistandsetikken. Jeg er også enig med Tolo i at når "arbeidet blir presentert som en moralsk diskurs av norsk bistandsinnsats, skulle det ikke være noe i veien for også å bestemme det som et teologisk arbeid" (AT:167). Ambisjonene med forskningsarbeidet kunne vært mer

ekspisitt teologisk, og analysen kunne naturligvis ha anlagt et tydeligere systematisk-teologisk perspektiv. Jeg mener imidlertid ikke at jeg var forpliktet til dette ettersom ”arbeidet er knyttet til en teologisk institusjon som MF” (AT:167f).

Som jeg har argumentert for i en annen sammenheng, mener jeg at både empiriske analyser og diskursanalyse er høyst relevant for teologisk etikk (se Frøtheim 2008b). Når det er sagt, vil jeg imidlertid også hevde at institusjonell tilknytning i seg selv ikke bestemmer verken forskningsspørsmål eller metode. Det er viktig for en teologisk institusjon at teologiske disipliner holdes ved like og videreutvikles, men det innebærer ikke at alle prosjekter i en slik kontekst bør entydig falle inn i etablerte fagtradisjoner og –kategorier. Snarere er det avgjørende også for teologiske fakulteter og institutter at man inngår i samarbeid på tvers av institusjonelle og faglige skillelinjer, og setter seg selv i stand til å utfordre og å bli utfordret av andre perspektiver og tradisjoner.

Tolos kommentarer synliggjør at mer kunne vært sagt, og at det finnes flere interessante og viktige forskningsspørsmål tilknyttet til og i forlengelsen av det jeg tar for meg i *Rights and Riches*. Særlig gjelder dette misjonsorganisasjonenes plass i den større bistandssammenhengen, deres egen forståelse av bistandens plass i misjonsarbeidet og andres forståelse av misjonens rolle i norsk bistandsarbeid og utenrikspolitikk. Ikke minst vil et komparativt studium på tvers av landegrensene være interessant. Her er det grunnlag for mye fremtidig forskning.

Litteratur

- Fretheim, K. 2008a. *Rights and Riches. Exploring the Moral Discourse of Norwegian Development Aid*, Frankfurt a.M., Peter Lang.
- Fretheim, K. 2008b. "Empiri og diskursanalyse: relevant for teologisk etikk?" i *Tidsskrift for teologi og kirke*, Årg. 79, nr. 3-4, s. 268-284.
- Neumann, I. B. 2001. *Mening, materialitet, makt. En innføring i diskursanalyse*, Bergen, Fagbokforlaget.
- Tolo, A. 2008. "Den moralske diskursen i norsk bistandsarbeid: Noen kommentarer til en doktoravhandling og en disputas", i *Norsk tidsskrift for misjonsvitenskap*, Årg. 62, nr. 3, s. 157-170.

Kjetil Fretheim, f. 1970. Mellomfag i sosialantropologi og historie, Unversitetet i Oslo, 1999. Cand.theol, Menighetsfakultetet 1996, PhD 2007. Seniorforsker, Senter for interkulturell kommunikasjon (SIK), Stavanger, 2008-09. Førsteamanuensis i samfunnsfag, Menighetsfakultetet, fra høsten 2009.

Moral, Mission and Method

Kjetil Fretheim responds in this essay to Arne Tolo's review of Fretheim's PhD thesis: *Rights and Riches. Exploring the Moral Discourse of Norwegian Development Aid* (Peter Lang, 2008; see *Norwegian Journal of Missiology* 3/08). The response focuses on the methodology applied in the thesis (document analysis, interviews and discourse analysis) and its (lack of?) focus on the development work of mission organisations. Fretheim defends his choice of research question, method and material, but subscribes to the research agenda(s) suggested by Tolo.